

O'ZBEKISTONDA KO'P OVOZLI ORKESTR VA ANSAMBLARNING TASHKIL TOPISHI

Nazarov Xolmurod

Termiz Davlat Universiteti, musiqa ta'limi kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada “O'zbekistonda xalq cholg'ularining takomillashuv jarayonlari hamda ko'p ovozli orkestr va ansambllarning tashkil topishi” mavzusi asosida modernizatsiyalashtirish ishlari, ko'p ovozli orkestr va ansambllar yaratilishi yo'lida cholg'ular oilasiga asos solinishi hamda bu yo'lda yo'l qo'yilgan kamchiliklar to'g'risida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Milliy cholg'ular, modernizatsiya, diatonik, xromatik, diapazon, orkestr, ansambl, temperatsiya ,registr, tanbur, chang, qashqar rubobi, afg'on rubobi, g'ijjak, dutor.

Аннотация. В данной статье на тему “процессы совершенствования народных инструментов в Узбекистане и создание многоголосных оркестров и ансамблей” освещены работы по модернизации, созданию многоголосных оркестров и ансамблей, основанию семейства инструментов и недостаткам, допущенным на этом пути.

Ключевые слова: национальные инструменты, модернизация, диатоника, хроматика, диапазон, оркестр, ансамбль, температура ,регистр, танбур, чанг, кашкарская рубоб, афганская рубоб, гиджак, дутор.

Annotation. This article is about modernization of folk instruments in Uzbekistan and the formation of polyphonic orchestras and ensembles. the establishment of a family of instruments in the creation of orchestras and ensembles, as well as the shortcomings in this direction.

Keywords: National instruments, modernization, diatonic, chromatic, range, orchestra, ensemble, temperature, register, tanbur, chang, kashgar rubob, afghan rubob, gijjak, dutar.

O'zbek xalqining tengi yo'q boyliklaridan biri sanalmish – milliy cholg'ularimiz o'zining jozibadorligi, betakrorligi va ijro imkoniyatlarining kengligi bilan milliy musiqiy madaniyatimizda yuksak ahamiyat kasb etadi.

Ushbu cholg'ular bizning davrimizga yetib kelgunga qadar juda ham ko'p marotaba o'zgarishlarga yuz tutgan. Bunga sabab O'zbek xalq cholg'ularini zamonaviy ijrochilik talab darajasiga moslashtirish bo'lgan va bu takomillashuv o'tgan asrning 20-yillari va 30-yillarining boshlariga to'g'ri kelgan. Bu ishlar birinchilardan bo'lib, hofiz Shorahim Shoumarov, ustoz sozanda Matyusuf Xarratov, sozgar usta Usmon Zufarovlar tomonidan amalga oshirilgan. Ularning asosiy maqsadi – musiqiy cholg'ularning ovoz jarangdorligini oshirish hamda xas pardalar yordamida cholg'u diapazonini kengaytishdan iborat edi. Sh.Shoumarov O'zbekiston radiosi qoshidagi xalq cholg'ulari ansambllida ishlagan kezlari g'ijjak, dutor, tanbur kabi cholg'ularning tovushi hamda tembrini yaxshilashga doir ishlarni boshlab yubordi. Laboratoriyada o'zbek xalq cholg'ularini modernizatsiyalashtirish jarayonida u aynan g'ijjaklarning kosasini har xil

xomashyodan, ya'ni kokos yong'og'i, qovoq, mis va yog'ochdan turli shakllarda yasadi. Tajriba natijasida aynan kosasi yog'ochdan yasalgan cholg'u maqsadga muvofiq deb topildi.

Keyinchalik xalq cholg'ularini tizimli ravishda modernizatsiyalashtirish ishlari jadal sur'atda boshlanib ketdi. Ashot Ivanovich Petrosyans rahbarligi ostida bir guruh musiqa ustalari ya'ni V.Romanchenko, A.Kevxosyans, S.Didenko va V.Andreyevlarning tajribasiga tayangan holda cholg'ularni 12 bosqichli teng temperatsiyalangan prinsip asosida ijrochilikning zamonaviy talab darajasigacha moslashtirishga ya'ni modernizatsiyalashtirishga kirishdilar. Modernizatsiyalashtirishdan maqsad esa, ko'p ovozli orkestr va ansambl jamoalarini tuzish ko'zda tutilgan. Bunga qadar ansambl jamoalari faqatgina bir ovozli ya'ni unison tarzida ijro etishgan. Bu yo'lda o'z-o'zidan A.Petrosyansda cholg'ularning oilasini yaratish fikri paydo bo'ladi va natijada nota orqali ijro etadigan orkestrlar hamda ansamblarning shakllanishiga asos solindi.

1950-yillarning boshlarida bu tarkibga X.Muxitdinov, Abdug'ofurov, A.Tarasov, V.Shitikov, N.Ryuxin, M.Turdiyev va F.Bortniklar kelib qo'shilganlar. Modernizatsiyalashtirish jarayonlarida cholg'ularning oilalari yaratila boshladi. Bunda g'ijjak cholg'usining o'zi zamonaviy talablarga mos keladigan qilib takomillashtirilgan so'ng u asosida g'ijjak alt, g'ijjak bas va g'ijjak kontrabas cholg'ulari yaratildi. Ushbu oila asosida O'zbekiston davlat konservatoriyasi professori Murod Toshmuhamedov "Sayqal" nomli g'ijjakchilar orkestrini tuzdi va unga rahbarlik qildi. Shu tariqa diatonik tovushqatorli an'anaviy dutor asosida 12 bosqichli teng temperatsiyalangan va xromatik tovushqatorga ega bo'lgan dutor tenor cholg'usi yaratildi. Dutor tenor asosida esa, dutorlar oilasiga kiruvchi dutor prima, dutor sekunda, dutor alt, dutor bas va dutor kontrabas cholg'ulari yaratildi. Diatonik tovushqatorga ega bo'lgan qashqar rubobi cholg'usi ham modernizatsiyadan so'ng xromatik tovushqatorga ega bo'lgan 12 bosqichli teng temperatsiyalangan, milliy va yevropa kuylarini bemalol ijro etsa bo'ladigan zamonaviy cholg'uga aylandi. Hozirgi qashqar rubobi asosida prima rubobi, metsosoprano rubobi, kichik rubob va alt rubobi yaratildi. Shularning qatorida an'anaviy afg'on rubobi ham xromatik tovushqatorga ega bo'lgan modernizatsiyalashtirilgan afg'on rubobiga aylandi va ruboblar oilasi bilan birgalikda xalq chog'ularidan tashkil topgan ansambl va orkestrlarda yakkanavoz va jo'rnavoz cholg'u sifatida qo'llanilib kelmoqda.

Xulosa qilib aytganda o'zbek xalq cholg'ulari modernizatsiyasi ishlari ijrochilik amaliyotida ulkan ijobiy burulish yasadi. Cholg'ular oilasi yaratilib ko'p ovozli ansambl va orkestrlarga asos solindi. Takomillashgan cholg'ularda ham milliy ham yevropa kuylarini bemalol ijro etishimiz mumkin. Bu albatta yaxshi!. Ammo modernizatsiya jarayonidagi xato va kamchiliklar ham yetarlicha bo'lganligini hozirgi kundagi ijrochilik amaliyotlaridan kuzatishimiz mumkin. Masalan:

O'n ikki bosqichli teng temperatsiyalashtirilgan xromatik tovushqatorga ega cholg'ularimiz kosasiga hayvon terisidan parda tortilganligi sababli ob-havo

sharoitini o'zgarishi oqibatida cholg'u sozlari ham o'zgarib ketadi. Ya'ni issiq ob-havo sharoitida cholg'u kosasiga tortilgan parda taranglashadi va cholg'u sozi ko'tariladi. Yoki aksincha sovuq ob-havo sharoitida cholg'u kosasiga tortilgan teri boshashib qoladi va oqibatda cholg'uning sozi tushib ketadi;

Cholg'ularni modernizatsiya qilishda ularning oilalari yaratildi lekin ushbu oiladagi cholg'ularning ayrimlaridan hozirgi kundagi orkestr va ansambllarda foydalanilmaydi. Umuman olganda yakka ijrochilikda ham metsosoprano rubobi, kichik rubob, alt rubobi, dutor sekunda, chang bas, chang alt, chang pikkolo, chang tenor kabi cholg'ular o'z o'rnini yo'qotib, cholg'u muzeylaridan qo'nim topgan.

Fikrimcha o'zbek xalq cholg'ulari modernizatsiyasini qayta ko'rib chiqish lozim. A.Petrosyans boshchiligidagi modernizatsiyadan so'ng o'tgan vaqt bizga anchagina tajriba vazifasini bajardi deyish mumkin. Modernizatsiya jarayonlarida yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklardan yetarlicha xulosa chiqargan holda "Milliy cholg'ularimizni" bosqichma-bosqich takomillashtirib ularni milliylik bilan birgalikda davr talabiga mos qilib mukammal ijro imkoniyatlariga ega bo'lgan cholg'u sifatida qayta ishlab chiqarish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.Tashmatova "Ijrochilik san'ati tarixi" darsligi "Musiqqa" nashriyoti Toshkent – 2017y. 82-85-betlar.
2. Вызго Т. Музыкальные инструменты Средней Азии. - М., 1980, 15-бет.
3. Bekzod Bahrom O'G'Li Choriyev O'zbekistonda xalq cholg'ularining takomillashuv jarayonlari hamda ko'p ovoqli orkestr va ansambllarning tashkil topishi // Science and Education. 2022. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbekistonda-xalq-cholg-ularining-takomillashuv-jarayonlari-hamda-ko-p-ovoqli-orkestr-va-ansambllarning-tashkil-topishi> (дата обращения: 07.10.2022).
4. Choriyev, B. (2022). ISSUES TO INCREASE THE EFFECTIVENESS OF MUSIC CULTURE CLASSES IN SECONDARY SCHOOLS. *Journal of Integrated Education and Research*, 1(1), 67-73.
5. Boboramazonovich, K. O. (2022). CHARACTERISTICS OF THE PERFORMANCE OF PEOPLE IN ALLAH, LAPARS, SPEECH IN THE SURKHAN VOLUME. ТАЪЛИМ ВА РИВОЖЛАНИШ ТАҶЛИЛИ ОНЛАЙН ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ, 95-102.
6. URL: <http://www.sciencebox.uz/index.php/ajed/article/view/1517>
7. Choriyev, B. B. (2019). Ideological bases for the modernization of Uzbek folk instruments. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 12 (80), 83-87.
8. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42657401>
9. DOI: 10.15863/TAS.2019.12.80.17
10. . Choriyev, B. B. O. G. L. (2022). O'zbekistonda xalq cholg'ularining takomillashuv jarayonlari hamda ko'p ovoqli orkestr va ansambllarning tashkil topishi. *Science and Education*, 3(4), 776-780.

11. [URL:https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbekistonda-xalq-cholg-ularining-takomillashuv-jarayonlari-hamda-ko-p-ovozli-orkestr-va-ansambllarning-tashkil-topishi](https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbekistonda-xalq-cholg-ularining-takomillashuv-jarayonlari-hamda-ko-p-ovozli-orkestr-va-ansambllarning-tashkil-topishi).
12. Choriyev, B. (2021). UMUMIY O'RTA TA'LIM MUASSASALARIDA MUSIQA MADANIYATI DARSLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDAGI KAMCHILIKLAR VA MUAMMOLAR.
13. URL: <https://scienceweb.uz/publication/2144>
14. Choriyev, B. (2021). BOLALAR MUSIQA VA SAN'AT MAKTABLARI HAMDA UMUMIY O'RTA TA'LIM MUAASSASALARI INTEGRATSIYASINI TA'MINLASHNING NAZARIY ASOSLARI.
15. O'zbekistonning janubiy hududi hisoblangan Surxondaryo viloyatida faoliyat ko'rsatib kelayotgan "Jarqo'rg'on", "Sharshara", "Mahliyo", "Qo'ng'iro't" va "Zevar" folkloretnografik jamoalari xususida OB Xakimov, Science and Education, 2022.
16. [URL:https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=1BkDoSMAAAAJ&citation_for_view=1BkDoSMAAAAJ:Tyk-4Ss8FVUC](https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=1BkDoSMAAAAJ&citation_for_view=1BkDoSMAAAAJ:Tyk-4Ss8FVUC)